

Luit van der Tuuk

VIKINGEN

Noormannen in
de Lage Landen

Luit van der Tuuk

VIKINGEN

Noormannen in de Lage Landen

Omniboek

Eerder verschenen van deze auteur

- **De Vikingtijd**
Op zoek naar de Noormannen in Nederland en België (2014)
978 94 0190 382 0
- **De Friezen**
De vroegste geschiedenis van het Nederlandse kustgebied (2013)
ISBN 978 94 0190 166 6
- **De eerste Gouden Eeuw**
Handel en scheepvaart in de vroege middeleeuwen (2011)
ISBN 978 90 5977 651 7
- **Koningen en krijgsheren**
De Franken in de Lage Landen (2009)
ISBN 978 90 5977 421 6
- **Noormannen in het rivierenland**
De handelsplaatsen Dorestad en Tiel in vuur en vlam (2009)
ISBN 978 90 5977 497 1

© 2015, Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk www.garage-bno.nl

ISBN 9789401906821
ISBN e-book 9789401906838
NUR 684

Vikings: Noormannen in de Lage Landen is gebaseerd op het in 2008 verschenen boek *Noormannen in de Lage Landen: Handelaren, huurlingen en heersers* van Luit van der Tuuk.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

.....

De heidenen hebben Walcheren verwoest en veel vrouwen in gevangenschap afgevoerd, samen met onmetelijke hoeveelheden rijkdommen van allerlei aard.

(uit: de *Jaarboeken van Xanten*, anno 837)¹

.....

Op 17 juni 837 overvielen de Noormannen de haven- en garnizoensplaats op de noordwestkust van Walcheren, de voorloper van het huidige Domburg. In allerijl werd de verdediging in paraatheid gebracht, maar het was al te laat. De Noormannen stormden hun schepen af en hakten de onvoorbereide verdediging in de pan. Zowel de commandant van het garnizoen als de graaf van Walcheren sneuvelde, net als veel van hun manschappen. De aanvallers namen de bloeiende handelsplaats in en plunderden de rijke voorraden. Aan de nijvere bevolking legden ze een drukende schatting op en vrouwen werden in gevangenschap afgevoerd. Vervolgens voeren ze het binnenland in en plunderden het vermaarde handelscentrum Dorestad op de splitsing van de Rijn en de Lek. Toen de Frankische keizer Lodewijk de Vrome met zijn troepen naar de koninklijke palts in Nijmegen oprukte, trokken de Noormannen zich op Walcheren terug.² Daar waren ze betrekkelijk veilig voor het Frankische leger dat nauwelijks over schepen beschikte om de aanval te kunnen inzetten op een gebied dat meer uit water dan uit land bestond. Friese kooplieden weigerden hun vrachtschepen voor militaire doelen aan de Franken ter beschikking te stellen. De keizer moest dan ook knarsetandend toezien hoe de Noormannen het eiland nog lange tijd als uitvalsbasis voor hun strooptochten gebruikten.

Gouden vingerring van Scandinavische afkomst met drie getwiste gouden draden die aan de uiteinden aaneengesmeed zijn, gevonden bij Wijk bij Duurstede.

Met het debacle van Walcheren zitten we midden in een reeks van gewelddadige optredens van de Noormannen in de Lage Landen. We herkennen het beeld dat vrijwel iedereen van hen heeft: dat van brute woestelingen die voor niets of niemand ontzag hadden. Bij de aanval op Walcheren komt de falende verdediging en de machteloosheid van de Frankische vorsten tot uiting. Ook blijkt de terughoudendheid van de Friese vrachtvaarders om de Frankische machthebbers te hulp te schieten. Daarmee zijn meteen enkele belangrijke aspecten van het optreden van de Noormannen in onze streken aan het licht gebracht.

De Noormannenperiode, het twee eeuwen durende tijdvak waarover dit boek handelt, ligt tussen de eerste op schrift gestelde Deense aanval op onze kusten in 810 en hun laatste tocht in het Nederlandse rivierengebied in 1009. Het zwaartepunt ligt in de periode van intensievere contacten tussen 834 en 892, een tijd waarin schriftelijke bronnen nog maar mondjesmaat vloeien.

Het woord *Noormannen* wordt hier, net als bij de middeleeuwse kroniekschrijvers, in een etnische betekenis gebruikt: voor mannen uit het noorden. In menig opzicht kunnen we van Scandinaviërs spreken. De meeste Noormannen waarmee de Lage Landen te maken kregen, waren Denen.

Het begrip *Viking* werd, buiten Scandinavische bronnen, alleen enkele keren in Angelsaksische handschriften gebruikt om plundersaars uit het noorden mee aan te duiden. Misschien kwamen Vikingen oorspronkelijk uit Viken, het district rond de Oslofjord. Op de vlucht voor de Deense overheersing in hun gebied zochten de bewoners van Viken vooral hun heil in Engeland en niet in onze streken. Degenen die naar onze kusten kwamen, werden in de Frankische bronnen *Nord-*

manni, ofwel Noormannen genoemd.³ Zo zullen ze ook in dit boek worden aangeduid. Alleen voor de Noormannen die als piraten rondtrokken en bij ons als plundersaars kwamen, wordt hier de naam Vikingen gereserveerd. Zij komen in hoofdstuk 6 uitgebreid aan de orde.

Plaats van handeling is het gebied van de Lage Landen, de laaggelegen vlakte in de delta's van de Schelde, de Maas en de Rijn waar we tegenwoordig België en Nederland vinden. We kunnen dit gebied nauwkeuriger definiëren als de kuststreek tussen het mondingsgebied van het riviertje de Aa in Frans-Vlaanderen en de Wezer in Oost-Friesland. Voor een belangrijk deel was dit het woongebied van de Vlamingen en de Friezen. Juist in dit gebied hebben de Noormannen een bijzondere rol gespeeld. Hun optreden bij ons kan echter niet los worden gezien van wat zich in een veel groter gebied afspeelde, in het Frankische Rijk waartoe de Lage Landen behoorden, in Engeland en Ierland en vooral in de Scandinavische wereld. We richten ons dan ook niet alleen op de Lage Landen, maar oriënteren ons op een veel groter gebied.

Als we de gebeurtenissen in onze streken in een breder perspectief bekijken, ontvouwt zich een complex strijdtoneel van macht en intrige, van mannen die eropuit waren invloed op het politieke toneel uit te oefenen. Dat waren niet alleen Noormannen, maar ook Frankische koningen, rijksgroten en plaatselijke potentaten. Een groot deel van de strooptochten van de Noormannen in onze streken blijkt, net als de aanval op Walcheren, politiek geïnspireerd te zijn. Het waren dus niet zomaar tochten om louter buit te vergaren.

Harry Mulisch zei het al: geschiedenis is gestolde politiek. Dat geldt zeker ook voor dit boek. Een groot deel gaat over staatkundig-politieke ontwikkelingen. Deense edellieden hadden belangrijke posities in onze streken ingenomen. Ze kregen politieke macht en werden door de Frankische koningen beloond met goederen in de Lage Landen. Dit 'Friese model' zou pas na een halve eeuw navolging vinden in andere delen van het Frankische Rijk, zoals in Normandië en in de Loiremonding. Tot die tijd namen de Denen bij ons een unieke positie in. Aanvankelijk werden onze drassige kustgebieden in de periferie van het Frankische Rijk als weinig interessant beschouwd. Maar met de komst van de Denen veranderde dat. De Lage Landen werden een speelplaats voor Scandinavische *warlords* en voor hen een springplank naar de West-Frankische en Engelse kusten. Daarom is het vreemd te moeten constateren dat de verrichtingen van de Noormannen in onze streken internationaal onderbelicht zijn gebleven.⁴ De kolonisatie van het Noord-Amerikaanse continent heeft bijvoorbeeld veel meer aandacht gekregen, terwijl die slechts is aangetoond door enige schamele bewoningssporen en vage aanwijzingen in IJslandse saga's. Een deel van onze geschiedenis werd zelfs door de middeleeuwse kroniekschrijver Dudo van Saint-Quentin gekaapt om het roemruchte verleden van de Normandische hertogen op te tuigen.⁵

Tijdbalk

- 768 Karel de Grote aan het bewind
- 772 Begin Saksische opstand
- 793 Vikingaanval op Lindisfarne in Engeland
- 800 Karel de Grote tot keizer gekroond
- 810 De Deense koning Godfried valt de Friese kusten aan
- 812 Deense troonstrijd
- 814 Dood van Karel de Grote, Lodewijk de Vrome aan het bewind
- 820 Mislukte Vikingaanval op de Vlaamse kust.
- 826 Koning Harald Klak in Mainz gedoopt
- 830 Begin opstand zonen van Lodewijk de Vrome
- 834 Begin plundertochten in Nederland, eerste aanval op Dorestad
- 837 Grootscheepse Noormannaanval op Walcheren
- 839 Harald junior en Rorik krijgen Dorestad in handen, de plunderingen stoppen
- 840 Dood Lodewijk de Vrome
- 841 Harald junior krijgt het Zeeuwse kustgebied in leen
- 843 Verdrag van Verdun, het Frankische Rijk in drie delen gesplitst
- 845 Rorik begint een reeks aanvallen op het rijk van Lotharius I
- 850 Rorik wordt hertog van *Frisia* en graaf van Dorestad, de aanvallen stoppen
- 852 Moord op koning Harald Klak in Oost-*Frisia*
- 855 Dood van Lotharius I
- 857 Rorik vestigt zich enige jaren nabij de Deense grens
- 863 Laatste aanval op Dorestad
- 864 De Vlamingen verdrijven de plundersaars
- 867 Rorik wordt tijdelijk uit *Frisia* verdreven
- 869 Dood van Lotharius II
- 870 Verdrag van Meerssen, het rijk van Lotharius II wordt verdeeld
- 873 Rodulf wordt in Oostergo tijdens een gevecht gedood
- 878 Alfred de Grote verjaagt het 'Grote Leger' uit Engeland
- 879 Het 'Grote Leger' begint plunderingen in Vlaanderen
- 881 Vanuit Asselt strooptochten tot diep in het Frankische Rijk
- 883 Karel de Dikke sluit een verbond met Noormannenleider Godfried de Jongere
- 885 Godfried de Jongere wordt door de Franken vermoord in de Over-Betuwe
- 887 Noormannenleider Siegfried sneuvelt bij een aanval op *Frisia*
- 890 Hernieuwde plunderingen van het 'Grote Leger' in Vlaanderen
- 891 Het 'Grote Leger' in Leuven verslagen
- 892 Het 'Grote Leger' vertrekt naar Engeland
- 994 Aanvallen in Oost-*Frisia*
- 1006 Noormannen plunderen Tiel
- 1009 Noormannen voor de poorten van Utrecht

Overzichtskaart van de Lage Landen in de vroege middeleeuwen.

De lange reeks van plunderingen in de Lage Landen wekt de indruk van algehele misère. Toch is het gangbare beeld van een door de voortdurende invallen verwoest land onjuist en moet op zijn minst genuanceerd worden. Het aantal strooptochten van de Noormannen in onze streken was gering, zeker als we die afzetten tegen de vele rooftochten die de Frankische legers in dezelfde periode hebben ondernomen. Frankische soldaten gingen net zo tekeer als Noormannen, of erger, maar daarover doen de schriftelijke bronnen meestal het zwijgen toe. Het optreden van de Noormannen zorgde juist voor een economische impuls, geld en goederen kwamen in circulatie, nieuwe markten werden aangeboord. Door deze dynamiek floreerden handelscentra, een bloei waar vooral onze streken van profiteerden.

Maar voor de geestelijken die de gebeurtenissen van hun tijd beschreven, tel- den alleen de gewelddaden van de in hun ogen nietsontziende heidenen. Duivels- aanbidders werden ze genoemd.⁶ Voor de xenofobe monniken mochten de onge- bruikelijk uitgedoste vreemdelingen met een onbekende tongval de personifica- tie van de antichrist zijn, voor de gewone man waren zij niet onbekend. Al vanouds onderhielden de bewoners van onze kusten betrekkingen met de Noormannen. Vooral Friese koopvaarders hadden intensieve contacten met hen. Sterker nog, tij- dens Vikingexpedities bevonden zich nogal eens Friezen binnen hun gelederen. Blijkbaar kwamen niet alle Vikingen uit het noorden.

De tegenstelling tussen het vertekende beeld van de agressieve noorderlin- gen dat de middeleeuwse monniken schetsten, en het genuanceerdere spec- trum van hun ambities, is de rode draad die door dit boek heen loopt. Die blijven we volgen tijdens onze speurtocht naar hun optreden. Wie waren de Noorman- nen en waar kwamen zij vandaan? Waarom zeilden zij naar verre kusten en wat kwamen zij bij ons doen? Hoe handelden zij in onze streken en hoe reageerde de lokale bevolking op hen?

Voordat we op zoek gaan naar antwoorden op deze vragen, schetsen we de si- tuatie van de Lage Landen aan de vooravond van hun komst. We kunnen hun op- treden beter in het juiste kader plaatsen als we ons daarvan een beeld vormen. Zo konden we uit de inleidende woorden over de aanval op Walcheren al iets van de plaatselijke waterrijke gesteldheid proeven, een omstandigheid die de Denen niet vreemd was. De Franken hadden daarentegen geen enkele maritieme traditie. Zij moesten met een zwaar uitgeruste cavalerie moeizaam hun weg door de zompige laaglanden zoeken.

Van schorren en slikken, vazallen en koningen

In de periode waarin de Noormannen in onze streken verschenen, troffen zij een echt natuurlandschap aan. Het was nauwelijks door de bevolking beïnvloed. Daar- voor woonden er eenvoudig te weinig mensen. Die waren dan ook grotendeels overgeleverd aan de werking van de natuurkrachten, aan weer en wind, aan storm-

Het gebied dat de Noormannen bij ons aantroffen was drassig en door wateren doorsneden. Het kustlandschap was dynamisch. De grenzen tussen land en water verschoven voortdurend in een gebied waarvan de klassieke auteur Plinius zich al afvroeg of het tot het land of tot de zee gerekend moest worden. De bewoners moesten zich in dit beweeglijke landschap staande houden. Menselijke ingrepen hadden nog maar een geringe invloed op de omgeving.

vloeden en overstromingen. In dit landschap vormde het water bijna overal een constante factor.

In de kustgebieden had zich een vrijwel ononderbroken strook van strandwallen en duinen ontwikkeld. Door voortdurende afslag, een proces dat nog altijd voortduurt, lag de oude kustlijn veel – soms kilometers – westelijker dan tegenwoordig. De bijna geheel gesloten kuststrook had gedurende vele eeuwen een stagnatie van de waterafvoer naar zee veroorzaakt. Daardoor waren uitgebreide lagunes met stilstaand water ontstaan, waarin zich op grote schaal veenkussens hadden ontwikkeld. Het veenpakket was op den duur boven het zeeniveau uitgegroeid en vormde uitgestrekte, schaars begroeide vlakten. Hoewel deze gebieden over het algemeen veilig boven het hoogwaterpeil lagen, waren ze toch erg drassig en nauwelijks toegankelijk. Slechts op enkele plaatsen was een voorzichtig begin gemaakt om dit desolate gebied te ontginnen.

.....

Dit gebied is bijna geen land. Het is zo met water doordrenkt dat de bodem niet alleen meegeeft en je voeten opzuigt op plaatsen die duidelijk moerassig zijn, maar ook waar de bodem iets vaster lijkt te zijn, wordt deze door voetstappen in beweging gezet.

(Observatie van een bezoeker aan onze streken aan het einde van de derde eeuw)?

.....

Door stormvloed en ontstonden er op den duur zeegaten in de kuststrook en kreeg de zee vrij spel achter de beschermende duinen. Hierdoor kon de zee steeds verder het land binnendringen, waarbij enige uitgebreide zeearmen ontstonden met vertakkingen die diep landinwaarts reikten. Vooral langs de Vlaamse kust en in Zeeland werd het veenpakket door getijdenstromen aangetast. Zo ontstond in Vlaanderen het estuarium van de IJzer en het grote krekensysteem ten noorden van Brugge.

De zee voerde bij elk hoogtij klei aan, waardoor zich schorren of kwelders vormden. Deze uitgebreide, met gras begroeide kleivlakten boden wel een steviger ondergrond dan de zompige veenkussens, maar ze liepen bij hoogwater dikwijls onder. Daardoor was bewoning moeilijk en waren de schorren slechts geschikt om er schapen op te laten grazen. Bonifatius' biograaf Willibald typeerde het gebied als moeilijk bereikbaar, drassig en door wateren doorsneden.⁸

Langs de rivieren hadden zich hogere oeverwallen gevormd. De lagere komgronden achter de oeverwallen waren voornamelijk moerassige, ondoordringbare poelen met riet. Doordat de onbedijkte rivieren regelmatig van loop veranderden, konden zich steeds nieuwe hoger gelegen gronden vormen. Deze beboste stroken in het rietlandschap waren niet zelden relatief hoog opgeslibd en lagen aan ongevaarlijke dode rivierarmen. Deze oudere oeverwallen boden daardoor ideale vestigingsmogelijkheden voor de lokale bevolking.

In het binnenland waren mensen minder kwetsbaar, doordat de gevaren van de zee en de rivieren minder vat op hen hadden. Hier treffen we voornamelijk hogere zandgronden aan die met loofbossen begroeid waren. Veel van deze gebieden werden begrensd door ondoordringbare venen en moerasbossen.⁹

Onze streken waren in de vroege middeleeuwen onvoorstelbaar dun bevolkt. De hele bevolking van het gebied van het huidige Nederland zou gemakkelijk in een sportstadion zoals de Amsterdam ArenA gepast hebben.

In het laagland was er voornamelijk bewoning op de stroomruggen van de rivieren en op de strandwallen langs de kust. Ook op hogere delen in de kweldergebieden woonden mensen, vaak op terpen. Op veel plaatsen was kleinschalige landbouw mogelijk, en op de nattere delen konden schapen of koeien worden ge-

weid. Landbouwnederzettingen vormden met hun omringende akker- en weilanden in cultuur gebrachte ‘eilanden’ in een grotendeels onontgonnen land, waarin ondoordringbare bossen en moerassen domineerden.

Het kustgebied was voor vroegmiddeleeuwse begrippen relatief dichtbevolkt. Op Texel woonden gemiddeld dertig mensen op een vierkante kilometer. In minder dichtbevolkte gebieden, zoals op de hogere zandgronden, woonden maar vijf mensen op een vierkante kilometer. Langs de kust treffen we vooral in het Fries-Groningse terpengebied en op de geestgronden in Kennemerland en het Rijnland bevolking aan. In het rivierengebied waren met name de oostelijke Betuwe en het gebied van de Kromme Rijn en de Utrechtse Vecht relatief dichtbevolkt. Zuidelijker vinden we bewoningsconcentraties in het gebied van de Schelde en de Leie, in Artesië rond Atrecht, in het noordelijke deel van Henegouwen en in delen van de Ardennen, vooral langs de Maas.¹⁰

Ten zuiden van de grote rivieren was vervoer nog wel mogelijk over de vaak vervallen Romeinse wegen, maar noordelijker werd bijna alles over water getransporteerd. Bewoners van de noordelijke gebieden waren daardoor vanouds met scheepvaart vertrouwd geraakt.

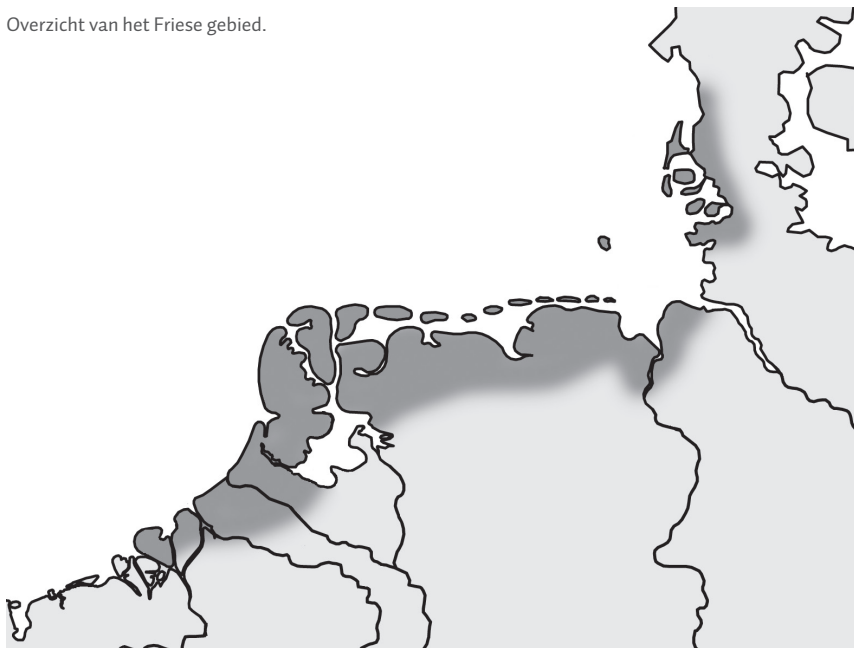
Opengewerkte bronzen ‘schildpad’-fibula uit de negende of tiende eeuw. Dit soort grote mantelspelden werd door Scandinavische vrouwen gedragen.

Van de samenleving aan het begin van de negende eeuw bestaat het idee dat deze primitief en lang niet zo complex was als onze huidige maatschappij. Dat beeld klopt maar zeer ten dele, want de toenmalige door Frankische heersers gecontroleerde samenleving steunde op een ingewikkeld netwerk van persoonlijke verbintenissen. Vastomlijnde gebieden met grenzen, zoals we die nu gewend zijn, waren er nauwelijks te vinden. Alles draaide om afhankelijkheidsrelaties, om personen die hun invloed op vooral agrarische belangen konden doen gelden. Want de samenleving bestond vrijwel uitsluitend uit agrarische gemeenschappen. Het boerenleven was over het algemeen rond de hoven van grootgrondbezitters georganiseerd. Die woonden in vronhoven te midden van hun landerijen. Buiten hun eigen hof hadden de grootgrondbezitters de rest van hun land aan horige boeren uitgegeven. Sommige boeren hadden wel een eigen stuk grond in bezit. Zij waren de vrije boeren die we vooral in de Friese kustlanden tegenkomen.

Persoonlijke afhankelijkheidsrelaties kwamen in het bijzonder tot uiting in de verhouding tussen een vazal en zijn heer. Een vazal stelde zich onder bescherming van zijn heer, waarbij hij zich aan hem dienstbaar stelde en de eed van trouw aflegde. Die diensten bestonden meestal uit militaire verplichtingen. Sommigen die zich jegens hun heer verdienstelijk hadden gemaakt, bijvoorbeeld door krijgsdienst te verrichten zonder een tegenprestatie te hebben ontvangen, werden beloond met een *beneficium* (letterlijk: weldaad). Die bestond doorgaans uit het gebruiksrecht van landerijen of de gunning van een lucratief ambt. De uitgave van een *beneficium* had een tijdelijk karakter, een heer kon deze weer intrekken. Vooral de Frankische koningen hebben hier veel gebruik van gemaakt. Zo konden zij trouwe bondgenoten belonen zonder dat ze zelf hun portemonnee hoefden te trekken. Het verschijnsel van de vazallitische verhouding en de uitgifte van *beneficia* groeiden uiteindelijk naar elkaar toe. De verhouding tussen de vazal en zijn heer bleef hetzelfde, maar uit het *beneficium* ontwikkelde zich het *feodum*, het leengoed. Vandaar dat we van een feodaal stelsel spreken. Deze ontwikkeling was in de negende eeuw volop in gang, waardoor het vaak lastig is om een onderscheid te maken tussen beide vormen. Het leenstelsel zou hét instrument van de Frankische koningen worden om de adel aan zich te binden – én sommige Deense *warlords*, zoals we nog zullen zien.

Vaak werden grondbezitters in door de Franken veroverd gebied verplicht om hun landerijen aan de koning af te staan, die hen dan op zijn beurt weer met hun eigen goed beleende. Zo kon de koning beschikken over bestuurders in de pas veroverde gebieden, want veel nieuwe leenmannen wilden maar al te graag hun vooraanstaande positie behouden. Het laat zich raden dat een dergelijke afgedwongen gehoorzaamheid tot ondergronds gemorrel kon leiden. Sommigen bleven zich dan ook tegen de nieuwe overheersers verzetten. Hun grond werd steevast

Overzicht van het Friese gebied.

geconfisqueerd en aan anderen in leen gegeven, bijvoorbeeld aan getrouwen uit het Frankische kerngebied.

Een van de belangrijkste grootgrondbezitters was de kerk. Met name kloosters beschikten over uitgestrekte landerijen, soms op honderden kilometers afstand gelegen. Vaak waren kloosters gesticht op grondgebied dat door de koning geschonken was. In de loop van de tijd lieten vrome grondbezitters hun goederen aan een klooster na op voorwaarde dat de monniken voor hun zielenheil zouden bidden. De landbouwopbrengsten van al dat steeds maar groeiende goederenbezit bezorgden de kloosters een ongekende rijkdom.¹¹

De middeleeuwse samenleving was een strikte standenmaatschappij. In verschillende wetten werd onderscheid gemaakt tussen horigen, vrijen en edelen. Slaven vielen buiten deze standen omdat ze als eigendom werden beschouwd. Kleine boeren die een lapje grond bewerkten dat met bepaalde verplichtingen belast was, werden 'horigen' genoemd. Meestal moesten zij als afdracht een deel van de oogst in natura afstaan. Bovendien waren zij verplicht om arbeid te verrichten op het domein van hun heer, de landeigenaar die op zijn beurt de horigen bescherming moest bieden. Voor horigen was het recht van het gebruik van hun land erfelijk. Tegelijk was het een verplichting, want ze mochten hun land niet verlaten. Hun rechten waren beperkt bij zaken als huwelijk en vererving. Horigen die zelfs geen lapje grond hadden en slechts het land van hun heer bewerkten, werden

‘horigen zonder huis’ genoemd. Zij stonden helemaal onder aan de sociale ladder. Hun status week weinig af van slaven die vrijwel helemaal geen rechten hadden.

Aan de top van het sociale spectrum vinden we de adel, de kleine groep van grootgrondbezitters die de touwtjes in handen had. De belangen van sommige adellijke families strekten zich over grote delen van het rijk uit. Samen met hoge geestelijken, abten en bisschoppen behoorden zij tot de rijksaristocratie.

De meeste boerengemeenschappen waren zelfvoorzienend, waardoor er maar betrekkelijk weinig handel werd gedreven. Overschotten werden meestal op lokale markten verhandeld, dat wil zeggen geruild, want een echte geldeconomie had zich nog nauwelijks ontwikkeld. Sommige van die markten die goed per schip bereikbaar waren, groeiden uit tot handelscentra. In Vlaanderen waren Veurne, misschien *Iserae Portus* aan de IJzer, en Valencijs, Doornik, Gent en Antwerpen aan de Schelde opgekomen. Langs de Maas vinden we Hoei, Namen en Maastricht. Noordelijker lagen de havenplaatsen Domburg aan de Scheldemonding, het nooit teruggevonden Witla aan de Maasmonding en Meinerswijk op de splitsing van de Rijn en de Gelderse IJssel. De sterke economische opkomst van het Frankische kerngebied tussen de Maas en de Rijn speelde vooral Friese kooplieden in de kaart. Plaatsen als Medemblik aan het Vlie en Emden aan de Eems bloeiden op. Maar vooral Dorestad, gunstig gelegen tussen het Noordzeegebied en het Frankische achterland, maakte een explosieve ontwikkeling door. Deze plaats had zich tot het Rotterdam van de vroege middeleeuwen ontwikkeld, tot de grootste en belangrijkste stapel- en doorvoerhaven van Noordwest-Europa.

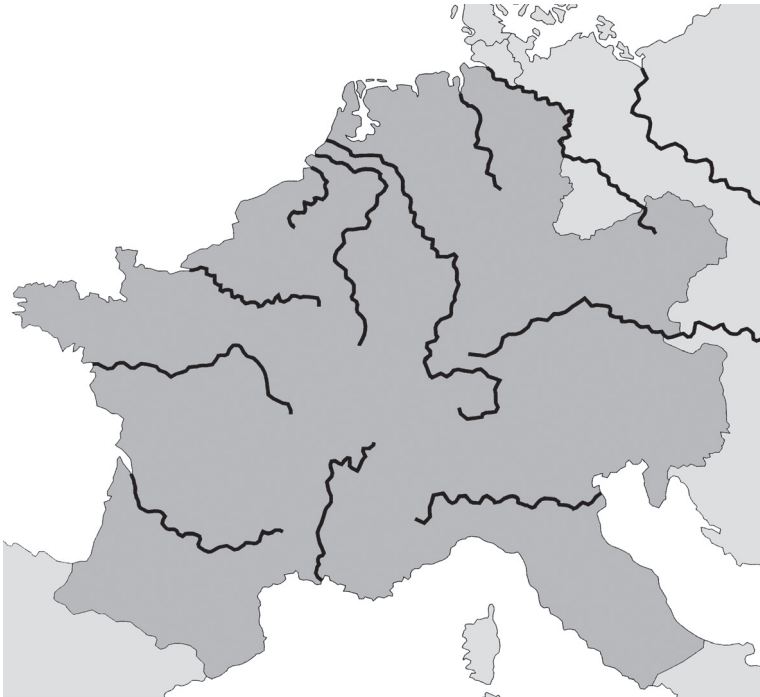
De bewoners van heel het Nederlandse kustgebied werden Friezen genoemd, dus niet alleen maar van de huidige provincie Friesland. Om het onderscheid met deze provincie te kunnen maken, spreken we liever van de Friese kustlanden of kortweg *Frisia*. In de migratieperiode in de vijfde en de zesde eeuw werden onze kusten door nieuwe bewoners uit Noord-Duitsland en Denemarken bevolkt. Deze nieuwkomers werden, net als de mensen die dezelfde gebieden al in de Romeinse periode hadden bevolkt, ook weer Friezen genoemd. De meesten zullen echter geen relatie met de oorspronkelijke Friezen hebben gehad. De ‘nieuwe’ Friezen kwamen dus deels uit dezelfde landstreek als hun verre achterneven uit de negende eeuw, de Noormannen. Zij behoorden tot een gemeenschappelijke Noordzeecultuur, waardoor (handels)betrekkingen rond de Noordzee bevorderd werden. Vlaamse, Zeeuwse en Friese dialecten behoorden, net als het Oudengels, tot het Noordzeegermaans.¹²

Tegelijk maakten de Lage Landen deel uit van het Frankische Rijk, dat zich tot de grootste macht van Europa sinds de Romeinse tijd had ontwikkeld.

Wie waren ook alweer de Franken?

De Franken waren in de laat-Romeinse tijd opgekomen als een verbond van Germaanse stammen die afkomstig waren uit het gebied ten noordoosten van de Rijn. Zij hadden zich in de nadagen van het West-Romeinse Rijk in het noorden van Gallië gevestigd. In de loop van de vijfde eeuw ontstond rond Doornik in het zuiden van het huidige België een bescheiden machtsgebied dat zou uitgroeien tot het machtige Frankische Rijk. Voornamelijk door verovering van omliggende gebieden wisten de Frankische koningen hun rijk uit te breiden tot het grootste en machtigste van de westerse wereld in de vroege middeleeuwen. Zij zagen zich dan ook als de natuurlijke opvolgers van de Romeinen.

Aan het einde van de achtste eeuw omvatte het rijk met zijn buffergebieden grote delen van Midden- en West-Europa. Aanvankelijk regeerde de dynastie van de Merovingische koningen. Vorsten zoals Chlodovech en Dagobert voerden een krachtig bewind en sloten een verbond met de katholieke kerk. In de loop van de zevende eeuw kwam de macht echter steeds meer in

Het Frankische Rijk ten tijde van Karel de Grote.

handen van de leidende aristocratie. Vooral de hofmeiers (de belangrijkste raadgevers aan het hof) van het Karolingische huis wisten de Merovingische koningen buiten het centrum van de macht te manoeuvreren. Uiteindelijk namen zij de macht volledig over. Hofmeier Pippijn de Korte zette de laatste Merovingische koning aan de kant en liet zich in 751 tot koning zalven. Zijn zoon Karel de Grote liet zich in Rome zelfs tot keizer kronen om zijn rol als hoeder van de katholieke kerk te benadrukken. Onder zijn bewind bereikte het Frankische Rijk zijn grootste bloei.

.....

De Friese kuststreken werden in de loop van de achtste eeuw bij het Frankische Rijk ingelijfd. Die operatie ging niet zonder slag of stoot, er gingen vele jaren van strijd aan vooraf. Bovendien wisten de Friezen een zekere mate van autonomie te bewaren. Formeel werd *Frisia* als hertogdom in het Frankische rijksbestel ingedeeld, en net als overal in het rijk werden er graven aangesteld, koninklijke beambten die verantwoordelijk waren voor de orde en veiligheid in de hun toegewezen gouwen. Ze moesten belastingen innen en de rechtspraak organiseren. Bij dreiging konden zij de bewoners in hun ambtsgebied voor militaire dienst oproepen.

In *Frisia* werden gouwen oorspronkelijk bestuurd door het *ding*, de volksvergadering van vrije landeigenaren. (Zie afbeeldingskatern, afb. 1 voor de namen van de verschillende gouwen.) Hoewel veel bestuursfuncties met de komst van de Franken overgingen op de graaf, bleef bij de Friezen de bestuursvorm met *dingen* voor een belangrijk deel gehandhaafd.¹³

Het gezag van de koning steunde op de persoonlijke banden die hij met zijn graven en andere vertegenwoordigers had. En die konden in een tijd waarin er nauwelijks communicatiemiddelen waren alleen door persoonlijk contact onderhouden worden. Daardoor moesten de Frankische vorsten bijna voortdurend onderweg zijn. Ze trokken dan ook met hun hofhouding van de ene naar de andere palts. In onze streken waren die in Aken, Herstal en Nijmegen te vinden.

Hoewel de koning enige inkomsten uit algemene belastingen genoot, moest de koninklijke hofhouding voor een groot deel uit eigen middelen bekostigd worden. Die verkreeg hij uit de opbrengsten van zijn eigen grondbezit, het zogenaamde koningsgoed dat door het hele rijk verspreid lag. Binnen koninklijke domeinen golden vaak bijzondere rechten die aan het gezag van de plaatselijke graaf waren onttrokken. Zo'n domein kon ook als steunpunt voor de rondreizende vorst of zijn gezanten dienen.

In het kielzog van de Frankische bezetters kwamen geestelijken om de veroverde gebieden te kerstenen. De kerk moest een bindende factor vormen in een samenleving die weinig cohesie vertoonde en waar oorspronkelijk van enig centraal

Willibrord. Miniatuur uit een *graduale* (boek met misgezangen) uit de elfde eeuw.

gezag geen sprake was. Door de fijnmazige organisatie tot op lokaal parochieniveau vervulde de kerk tevens een belangrijke controlerende functie.

Volgens de levensbeschrijvingen van missionarissen als Willibrord en Bonifatius werden de Lage Landen in de zevende en de achtste eeuw volledig gekerstend, maar in de negende eeuw was er nog steeds sprake van een overgangssituatie. De bevolking stond met één been in de christelijke wereld van de Frankische bezetters. Met het andere been stonden de meesten nog in de heidense traditie van hun voorouders, een traditie die we overal rond de Noordzee aantreffen.

De heidense Denen die naar de Lage Landen kwamen, troffen in menig opzicht een vergelijkbare situatie aan als in hun vaderland. Met een belangrijk deel van de bevolking, de meestal nog heidense Friezen, hadden ze historische en culturele banden. Maar de feodale, door de kerk gecontroleerde samenleving was de hunne niet.

Heroïsche saga's en kloosterkronieken

Hoe komen we aan onze kennis over het optreden van de Noormannen in de Lage Landen? Die hebben we in de eerste plaats van getuigenverklaringen. Getuigen aan Frankische zijde, welteverstaan, want van de Noormannen zelf zijn haast geen bronnen overgeleverd. Die beperken zich naast korte runeninscripties voornamelijk

lijk tot een groot aantal overgeleverde heroïsche saga's en andere volksverhalen. Die werden pas in de dertiende eeuw of later op schrift gesteld in het gekerstende IJsland, waar heidense praktijken oogluikend werden toegestaan. 'Hoewel het christendom in het land was, waren veel vonken van het heidendom gebleven. Het was in IJsland niet verboden om heimelijk te offeren en andere heidense rituelen uit te voeren, wanneer ze privé beoefend werden. Voor veel mensen gold destijds dat vaste gewoonten moeilijk af te leren waren.'¹⁴ De opgetekende verhalen hebben echter een hoog Ivanhoe-gehalte, ze bevatten in het gunstigste geval een historische kern. Daarnaast hebben de runeninscripties en de saga's maar zeer zelden betrekking op onze streken.

De IJslandse dichter Snorri Sturluson beschreef in zijn *Heimskringla*, de 'cirkel van de wereld', de geschiedenis van de Noorse koningen.¹⁵ Hij gebruikte daarvoor oude volksverhalen om hun karakters in een historisch kader te kunnen plaatsen. De Deense geschiedschrijver Saxo 'de Geleerde' heeft rond 1200 de geschiedenis van de Denen beschreven die hij naar Frankisch voorbeeld modelleerde.¹⁶ Hij stelde de Deense heersers voor als het evenbeeld van de Frankische koningen.

Dit soort verhalen schotelt ons een geïdealiseerd beeld van de Noormannen voor, de historische werkelijkheid is vaak ver te zoeken. Wel gunnen ze ons een intieme blik in de noordelijke wereld. Ze voorzien ons van nuttige achtergrondinformatie, doordat ze de volksgeest vaak treffend beschrijven.

Voor historische gegevens zijn we vrijwel geheel aangewezen op de schriftelijke getuigenissen van vreemdelingen die met de Noormannen te maken kregen. Het zijn meest Frankische, soms Angelsaksische of Arabische bronnen. Af en toe vinden we daarin korte mededelingen, dan weer uitgebreide beschrijvingen. Ze verschaffen ons de meeste gegevens, ook al krijgen we daardoor een eenzijdig belicht beeld. Want de Noormannen werden vrijwel altijd negatief voorgesteld. Het beeld van de toch al niet evenwichtige bronnen wordt nog eens extra scheefgetrokken doordat bijna iedereen, van hoog tot laag, analfaabeet was. Alleen geestelijken, en dan nog niet eens allemaal, konden lezen en schrijven. Daardoor zijn we vrijwel geheel aangewezen op de jaarboeken, kronieken, brieven en heiligenlevens die zij op schrift stelden. De rijksannalen en officiële oorkonden van de koninklijke kanselarij werden eveneens door geestelijken opgesteld, want ook aan het hof kon vrijwel niemand lezen of schrijven.¹⁷

Monniken en priesters schilderden de Noormannen af als heidense barbaren. Hun wandaden werden breed uitgemeten. In wollige taal krasten zij hun zienswijze op het perkament, waarbij soms passages uit de Bijbel of verwoordingen van kerkvaders als Hiëronymus en Augustinus tot voorbeeld dienden. Abdijen en handelsplaatsen zouden volledig zijn vernietigd, maar bleken korte tijd later op wonderbaarlijke wijze geheel hersteld. Zo werd Dorestad verscheidene jaren achtereen 'volledig' verwoest en de abdij van Stavelot in de Ardennen 'geheel' in de as

aplice nichil pponens. antiqui honoris privilegia sedi aplice occideret
 integra debere seruari. eiusq; legatos summo recipiendos amore censere.
 Maestatem uero impatoriā quanti faceret. epātus eius testis ē. ideo ut ma
 xime destructus. qd a fidelitate regis nec munus nec blandimentis prin
 cipū rescindi potuit. formidolosa enī est malis regia potestas. unde
 etiam frequentes in regno conspirationes fieri solebant. quib; ipse tamen
 nec uerbo unquā communicare uoluit. Pro cui fidei merito. a rege
 quidē ut maior domus in palatio constitutus. dono eius multa bo
 na lucrabatur bremensi ecclie. de quib; supra plenus dictum est.
 A papa uero hoc dignitatis meruit pūlegium. ut totum ius suū in illi
 successoresq; ei ipse transfunderet. adeo ut p totū aquilonē in quib;
 oportunū uidebatur locis. inuis etia regib; epātus sstiteret. ordina
 retq; epōs ex capella sua quos uellet electos. Quoy ordinationes ut sedes
 qm̄ huc usq; distulim. non incongruū uidet̄ simul etiā de situ dame
 ut reliq; que trans damiā sē regionū natura describere.

Prouincia danoy tota fere in insulas dispersa ē. sicut etiā legit̄
 in gestis sū ansgari. Hanc autē damiam a nris nordalbingis
 flumen egdora dirimit. qui oritur in pfundissimo saltu paganoy i
 saruhō. & extendit secus mare barbarum usq; ad thiam lacū. Ceterū
 flumen egdora descendit usq; in oceanū fiesonitū. que romani siri
 bunt butaunitū. Et p̄ma quidē pars dame que iutland dīr. ab eg
 dora in boreā longitudine ptendit. habens iter tridū. si in finē in
 sulam diueris. Si autē a thiaswig p̄ directum unā metris. quinq;
 aut septē habet iter dierū. Hec ē strata ottoius cesaris usq; ad mare
 nouissimū wendile. qd usq; in hodiernū diem ex uictoria regis ortan
 suno appellatur. Latitudo iutland secus egdora diffusior ē. inde ue
 ro paulatī contrahit ad formā lingue in eum angulū qui wendila
 dīr. ubi iutland finē habet. Ibi breuissimus in nordmanniā transit

Handschrift van de middeleeuwse kroniek Daden van de bisschoppen van de Hamburgse Kerk van Adam van Bremen met een uitgebreide beschrijving van de Scandinavische wereld.

gelegd, maar vier maanden later waren de gebouwen alweer bewoonbaar.¹⁸

Typierend is het geestelijke perspectief van waaruit de gebeurtenissen werden beschouwd en beschreven. Toen Deventer in de as was gelegd, rept de kroniekschrijver met geen woord over de slachtoffers, maar het graf van de heilige Lebninus liet hij niet onvermeld.¹⁹ We kunnen de teksten van geestelijken vooral zien als moralistische propaganda. Die waren doorspekt met duistere voortekenen en angstaanjagende hemelverschijnselen, zoals kometen en bloedregens, alsof de Dag des Oordeels nakende was. Want de heidense wandaden werden in de zienswijze van vele monniken als een goddelijke vergelding over het zondige volk uitgestort.²⁰ Zonden die dan weer konden worden afgekocht met schenkingen aan de kerk. Andere geestelijken schreven teksten met een politiek doel. Aartsbisschop Hinmar van Reims, die ook over onze streken berichtte, heeft met dat oogmerk bewust zaken verdraaid of tendentiekus voorgesteld. We zullen hem met betrekking tot de Lage Landen nog ontmoeten.

Wat het doel van hun berichtgeving ook was, we moeten niet uit het oog verliezen dat alles wat op schrift gesteld werd, nooit voor ons bedoeld is geweest. Het sterk gekleurde beeld dat geestelijken – monniken, priesters en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders – schetsten, heeft menig historicus op het verkeerde been gezet. Want ook zij gaven over de heidense Noormannen, die geen respect voor kerkelijke goederen toonden en aan christelijke waarden geen boodschap hadden, bewust of onbewust een vertekend beeld.²¹

Geestelijken hadden vooral oog voor religieuze aangelegenheden. Profane beslommeringen van het gewone volk kwamen zelden ter sprake. Over de door hen gehate kooplieden zwegen ze maar liever helemaal. Hoe anders zijn de getuigenissen van Arabische kooplieden en gezanten. In klare taal beschreven zij in detail het dagelijks leven van de Noormannen. Vooral de in het oog springende verschillen met hun eigen cultuur brachten hun pennen in beweging. De fijnbesnaarde Arabieren met hun ver ontwikkelde cultuur schreven met afgrijzen over de barbaarse gewoonten van het ruwe volk uit het noorden.

Als we bedenken dat lang niet alles de auteur ter ore kwam, dat hij slechts opschreef wat hij vermeldenswaard achtte en dat vele documenten in de loop van de tijd verloren zijn gegaan, dan kunnen we niet anders concluderen dan dat we niet alleen eenzijdig maar ook fragmentarisch ingelicht zijn. We moeten er dan ook steeds beducht voor zijn dat de bronnen een zeer onevenwichtig beeld van de gebeurtenissen geven. Beschrijvingen zijn maar zelden door directe ooggetuigen genoteerd, maar werden vaak uit de tweede of derde hand verkregen. Soms werden ze pas na jaren opgeschreven. Om een bericht op waarde te kunnen schatten, moeten we ons dan ook steeds afvragen wie de auteur was en met welk doel hij een voorval op schrift stelde. Bovendien moeten we in het oog houden hoe ver hij zich van de beschreven gebeurtenis bevond en hoeveel later die werd geregis-

Symbolisch scheepsgraf van stenen in het grafveld van Istrehågan bij Tjølling in Noorwegen.

treerd. Sommige verhalen, zoals veel heiligenlevens, werden soms pas generaties later opgetekend.

Schriftelijke berichten kunnen we hier en daar aanvullen met andere, bijvoorbeeld archeologische gegevens. Die kunnen overigens in onze streken maar zelden met zekerheid op de Noormannen zelf worden teruggevoerd. Er zijn weliswaar voorwerpen van Scandinavische herkomst gevonden, maar die kunnen evengoed van een plaatselijke bewoner geweest zijn en verkregen door bijvoorbeeld handel.

Na deze inleidende woorden gaan we op zoek naar de werkelijke achtergronden van de 'mannen uit het noorden'. We gaan dieper in op hun levenswijze, samenleving, cultuur en geestelijk leven, vaardigheden en politieke achtergronden. Met die kennis gewapend, beginnen we aan onze verkenningsstocht naar het fenomeen van de Noormannen in de Lage Landen. Een tocht die in menig opzicht verrassend zal blijken.

*De heidenen hebben Walcheren verwoest en
veel vrouwen in gevangenschap afgevoerd,
samen met onmetelijke hoeveelheden rijk-
dommen van allerlei aard.*

– *Jaarboeken van Xanten, anno 837*

In navolging van middeleeuwse monniken beschouwen we de Vikingen te vaak nog als duivelse plunderslaars uit het noorden. In *Vikingen: Noormannen in de Lage Landen* wordt dit simplistische beeld genuanceerd.

Luit van der Tuuk beschrijft de bonte stoet van kooplieden, ballingen en avonturiers die van de achtste tot de tiende eeuw onze landstreken aandeden. Hij schetst een kleurrijk beeld van deze even roerige als onderbelichte periode uit de geschiedenis van de Lage Landen. De tekst is geïllustreerd met authentieke citaten en veel uniek beeldmateriaal. Een prachtig standaardwerk over de Vikingen in Nederland en België.

Luit van der Tuuk (1954) is conservator van Museum Dorestad en beheerder van de Noormannenwebsite Gjallar. Met zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de W.A. van Es-prijs. Zijn laatstverschenen boek, *De Friezen*, beleefde herdruk op herdruk.

www.omniboek.nl

NUR 684

ISBN 978 94 019 0682 1

9 789401 906821

Omniboek